

7442

7443

7444

7445

7446

7447

891.99

U-66

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ Գ. ԳԱԼՍՏԵԱՆԻ

891.99

148

Վ. ՓԱՓԱԶԵԱՆ

Ա Ս Պ Ե Տ

Հանրապետական գրականության կոմիտեի անուանումով

(Պատմաճշգրտ.)

Թ Ի Գ Լ Ի Ս

Տպարան Մովսես Վարդանեանցի

1903

3861

ს ა მ ს

Доволено Цензурою. 13 Октября 1903 г. Тифлисъ.

(გზავნილობა)

7608-57

საქართველოს
1903

სიბერე ღირსება-ბუნ

სიბერე

Ա Ս Պ Ե Տ

I

...«Մի անգամ մի զօրեղ ասպետ—սլատմում է միջնադարեան մի վէպ—սիրեց մի իշխանուհու: Թողեց հայր ու մայր, թողեց տուն ու տեղ, հեծաւ իր նժոյգ, առաւ իր նիզակ և եկաւ կանգնեց իր իղէալի ամրոցի տակ:

«Քայց—ասում է վէպը—աղջիկը քարասիրտ էր. ամրոցի մօտ գիշեր-ցերէկ կանգնած ասպետին թողեց անուշադիր և չըխղճաց անգամ: Ասենք, ասպետը գութ չէր ու ուզում էր, այլ միմիայն սէր: Նիզակը ցցեց ժայռի մէջ, ձին կապեց հսկայ կաղնուն և յամառութեամբ սպասեց ամիսներ ու տարիներ...»

«Աղջիկը նրան չը սիրեց: Նա սիրտ չունէր, ոչ ոքի չէր սիրում. ամենքին յուսահատեցրել էր և ետ դարձրել. ամենքին մերժել էր և սրտերը յօշոտել:

«Ասպետը լուռ ու յամառ՝ մնաց ամրոցի տակ: Զիւնն ու քամին, արևն ու խորշակը նրան

անդրդուելի գտան. սպառնալիք ու անօթութիւն նրան չընկճեցին ..

«Եւ նա նւիրեց: Սիրեց, սիրեց... Ու մեռաւ:

«Ու երբ մեռնում էր, խնդրեց Աստծուց մի միայն մի բան. այնպէս անել, որ դիակն իսկ իդէալից անբաժան մնար:

«Եւ Աստուած լսեց նրան. քարացրեց դիակն ու ձին, ասպարն ու նիզակը՝ ամբողջ կողքին:

«Այսպէս, ասպետը սիրեց և քարացած՝ յաւիտեան մնաց իր իդէալի մօտ:

«Սիրեց, սիրեց... ու քարացաւ...»:

Կարդաց օրիորդը, լռեց ու մտախոհ՝ աչքը գրքից չը հեռացրեց:

— Վերջացաւ. հարցրին մի քանի ձայներ:

— Այո, վերջացաւ. պատասխանեց ուսուցիչը, և նայեց ամէնքին:

Մի ըոպէ ոչ որ չըխօսեց:

Այդ պատահում էր Կովկասի շքեղ ամառանոցներից մէկում, մի հարուստի տան սրահի մէջ, ուր հաւաքւել էին տանուտէրը, տանտիկինը, նրանց հարսը, երկու աղջիկները և իրանց ծանօթ մի ուսուցիչ, որ մի քանի օրով հիւր էր եկել:

Ճանտէրը հասակաւոր մարդ էր. կնճռալից, բայց աշխոյժ դէմքով. տանտիկինը նոյնպէս հա-

սակաւոր էր ու ծանր, ազնիւ գեղեցկութեամբ կին: Բայց նրա աչքերը փակւում էին և նա հազիւ լսում էր: Կարդացողը մեծ աղջիկն էր: Հետաքրքրութեամբ լսում էին միայն տանուտէրը, հարսը և փոքր աղջիկը:

Հինգ օր էր որ ուսուցիչը հիւր էր: Ճաշը, որ վերջանում էր հազիւ ժամը 4-ին, տեղի էր ունենում պատշգամում, յետոյ նրանք հաւաքւում էին մեծ սրահը և քանի ուսուցիչը այնտեղ էր, տանտէրը կամ հարսը խնդրում էին նրան մի բան ընտրել կարդալու այս կամ այն գրքից և մինչև թէյի ժամանակ, նրանք խօսում էին կարդացածի մասին և օգտւում ուսուցչի բացատրութիւններին:

Ճանտէրը ամենից աւելի հետաքրքիր, ամենից աւելի ուսումնասէրն էր երևում. կարծես մի գանձ էր ձեռք ձգել և անդատար հարցեր էր տեղում ուսուցչի վրայ: Գիտենալ էր ուզում. ցանկանում էր ծերութեան ժամանակ գոնէ ճաշակել գիտութիւնից այն բոլորը, ինչ որ երիտասարդ հասակում, առևտրական գործերի մէջ ընկած լինելով, չէր կարողացել անել:

Հարսը— տանտիրոջ կրտսեր եղբոր կինը, ուսել էր մի ժամանակ. և այժմ, չը նայելով որ մի քանի որդոց տէր էր, դեռ շարունակում էր կարդալ. մի լաւ խօսակից էր. կեանքի դաճն փորձառութիւնը նրան դաբձրել էր զգուշաւոր,

լուսկեաց, բայց հասկացող: Զարգացած էր և կեսները նրան աւելի էր զարգացնում: Նա էլ հետաքրքրուող էր և սիրում էր զարգացած մարդկանց հետ խօսել, կարծիքներ փոխանակել:

Մնում էին երկու օրիորդները: Երկուսն էլ միջնակարգ դպրոցի աշակերտուհիներ էին. մէկը կիսատ էր թողել և այժմ մասնաւոր դասեր էր առնում, իսկ միւսը դեռ շարունակում էր դպրոց հաճախել:

Տանտիկինը միշտ ննջում էր. մի քիչ լսում և ապա աչքերը փակւում էին, գլուխը խոնարհւում և մի քանի ըոպէի քնի մէջ, յաճախ երգաներ էր տեսնում:

— Բայց ինչ է ուզում ասել այդ զրոյցը. խօսեց վերջապէս տանուտէրը— ես չը հասկացայ... թէ և շատ լաւ զրոյց էր:

— Իսկ դ՞ո՞ւր, տիկին, դարձա՞ւ ուսուցիչը հարսին:

Տիկինը կարմրեց և վարանելով՝ ասաց.

— Ե՛ս... թւում է թէ հասկացայ. բայց էլի մութ կողմեր են մնում ինձ համար: Միայն մի բան ըմբռնում եմ, որ ասպետը սիրեց, սիրեց և յամառութեամբ մեռաւ, չը բաժանւելով իր սիրածից:

— Սիրեց, սիրեց և քարացաւ... ասաց օրիորդը՝ մտախոհ:

— «Զարացաւ» բառը այստեղ չը պէտք է

հասկանալ, որ նա անզուայ դարձաւ. խօսեց նորից հարսը— այլ որ նա քարի պէս հաստատուն մնաց և միշտ իր սիրածի մօտ:

— Այդ ճիշտ է. ասաց ուսուցիչը— ինձ էլ թւում է թէ այդպէս պէտք է հասկանալ:

— Վսե՛մ սէր. գոչեց տանուտէրը հիացած:

— Միայն միջնադարեան ասպետները ընդունակ էին այդպէս սիրելու. ասաց մեղմ ձայնով հարսը— այժմ այդպիսի սէր չը կայ:

— Սօ՛նան իրաւունք ունի. պնդեց տանուտէրը— այժմ այդպիսի սէր չը կայ. մեր ո՞ր երիտասարդը— աւելացրեց նա ծիծաղելով— լուռ ու խոնարհ՝ կը մնայ ամբողջ տակ, ձիւնի և քամու, արեւի և խորշակի մէջ անզրդւելի, յամառ և տոկուն... Դրա կէսն իսկ ընդունակ չէ անելու որեւէ երիտասարդ:

— Եւ եթէ անել սկսի, խօսեց նրա մեծ ազգիկը— կը ծիծաղեն. կասեն՝ կեղծում է. սանտիմինտալ, Դօն—քիշոտ կը կոչեն:

Ուսուցիչը միշտ ժպիտը դէմքին՝ լուռ նայում էր խօսողներին և սպասում, որ ամեն ոք իր կարծիքն ասի: Հարսը— տիկին Սօնան, այդ նկատեց. դարձաւ նրան և հարցրեց.

— Իսկ դ՞ո՞ւր, պարոն Վահան, դ՞ո՞ւր ինչ կասէք:

— Ինչի՞ մասին, տիկին:

— Զրոյցի: Դ՞ո՞ւր էլ այդպէս էր հասկացել:

Ուսուցիչը լրջացաւ: Ամենքը նրան նայել սկսեցին:

—Ո՛չ, ասաց նա ծանր շեշտով— ես այդպէս չեմ հասկանում: Զրոյցը մի այլաբանութիւն է: Ինչո՞ւ մտածել որ նրա գրողը ի նկատի է ունեցել միմիայն սէրը դէպի կանայք: Եւ իսկապէս, ինչպէս մտածում է ձեր տաղըր, միթէ մեզնից ու է մէկը ընդունակ է մի աղջկայ սէրը պրակելու համար՝ մնալ ամբողջ տակ ձիւնի՝ և քամու, արևի և խորշակի մէջ անտրտունջ. և յետոյ, անձնանւիրութիւնը այնքան անաջ տանել, որ չըկամենար դիակն իսկ հեռացնել աղջկանից... Ո՛չ, ես զրոյցի միտքը այդպէս չեմ հասկանում: Յիշեցէք այն խօսքերը, թէ «թողեց հայր ու մայր, թողեց տուն ու տեղ, հեծաւ իր նժոյգ և եկաւ կանգնեց իր իղէալի ամբոցի տակ»: Իր իղէալի, որին նա սիրեց և ժայռացած՝ չըհեռացաւ նրանից... Իղէալը աղջիկն է, սեռական այդպիսի սէրը: Արժէ արդեօք այդքան յամառութեամբ նւիրել մի եսամոյ, լոկ իրան գոհացում տւող նպատակի... Թողնենք խնդրեմ այդպէս սէրը, ուր աղջիկը սիրում է «հերոսութիւններ» ունենալ տղայից և զրա համար էլ տղան ձևանում է կեղծ հերոս, կեղծ ասպետ, քանի դեռ աղջկան ձեռք չի ձգել. ուր ո՛չ մի կողմից չըկայ անկեղծ ասպետական ոգի, այլ միմիայն կեղծ մեծախօսութիւններ և ստութիւններ...

Տանուտէրը բարձրաձայն քրքջաց.

—Այ, լաւ է ասում վարժապետը. շատ ճիշտ է ասում. գոչեց նա:

Տանտիկինը վեր թռաւ վախեցած և հարցրեց թէ ինչ էր եղել:

—Ոչինչ, ոչինչ, ծիծաղեց տանտէրը— Ի՛նչ այ կնիկ, ուզում ես քնել, գնա քնիր էլի... Ինչ ես նստել ու մեզ երկրպագութիւններ անում միշտ: Երևի երազ էլ տեսած կը լինես:

—Հա՛, տեսայ. ժպտաց տանտիկինը ամաչելով— բայց էլ չեմ քնիլ. խօսեցէք:

Ու նորից աչքերը փակեցին:

—Այո՛. շարունակեց ուսուցիչը— զրոյցի միտքը այդ սէրը չէ. նա աւելի բարձր բան է ասում: Նա ակնարկում է այն անյողողոզ ասպետին, որ դիմանալով ցրտի, տաքի, անօթութեան ու հալածանքի, կուում է վատ հանգամանքների դէմ, չէ ընկճւում, չէ յուսահատւում և իղէալին է ծառայում մինչև վերջին շունչը... Զրոյցը մի իղէալիստի պատմութիւն է անում:

Ի՞նչու լուռ և կէս զարմացած՝ լսում էին երիտասարդին, որ գրէթէ թաղւած բազկաթոռի մէջ՝ գլուխն էր միայն երևցնում և բոցափայլ աչքերը սևեռում լսողների վրայ:

Տիկին Սօնան հետաքրքրութեամբ դիտում էր նրան, իսկ աշակերտուհին — մեծ աղջիկը, մի տեսակ պատկառանքով և լարւած ուշադրու-

Թեամբ՝ աշխատում էր ոչ մի բառ չը փախցնել խօսածներից:

Ահա այդպիսի դրուժեան էր հասել խօսակցութիւնը, երբ սրահի դուռը ուժգնութեամբ բացւեց և դռան շէմքի վրայ յայտնւեց միջահասակ մի մարդ, շատ ճաշակով հագնւած, ժպիտն երեսին, ձեռքերը տրտրելով:

— Բարև. ասաց նա և զլխարկը դրեց սեղանի վրայ— երևի դձրձեալ փիլիսոփայութիւնով էք զբաղւած, հա՛: Ես ձեզ չեմ խանդարիլ և մի քիչ կը լսեմ. . Խրիստաֆօրը— բանը չեկան, Սօնա՛. դարձաւ նա կնոջը:

— Չեն եկել. ասաց տիկին Սօնան— իրտեղ էիր դու:

— Սերգէյի մօտ. զօռով ճաշի պահեց. հիմա ուր որ են՝ կը գան... Մենք ձեզ չենք խանդարիլ. դուք վիճեցէք, իսկ մենք պատշգամում մի քիչ կը խաղանք:

Այլա ոտքի ելաւ, դուռը կիսովին բաց արաւ և ձայնեց դէպի դուռս՝ աղախնին.

— Մարիա՛, ա՛ Մարիա՛... խաղասեղանը դուրսը դիր... Գիտես, Սօնա՛— դարձաւ նա իր կնոջ— այդ Խրիստաֆօրը ինձ դադեց երէկ. հարիւր ռուբլիս տարաւ: Ի՛նչ մարդ եմ, եթէ այսօր այդ փողը չը հանեմ նրանից... Բայց ա՛խ, մոռացայ որ ձեզ խանդարում եմ— դարձաւ նա բոլորին—

ներեցէք խնդրեմ և շարունակեցէք. մինչև տղերանց զալը ես էլ կը լսեմ:

— Իսկ ես կերթամ քիչ կը բնեմ. ասաց տանտէրը ոտքի ելնելով: Ապա կնոջը դարձաւ և աւելացրեց.

— Գնանք, այ՛ կնիկ. գնանք, աչքերդ բաց անել չես կարողանում:

Յետոյ երկուսն էլ դուրս ելան:

— Ինչի՛ մասին էիք խօսում. հարցրեց տիկին Սօնայի ամուսինը անհողութեամբ կէս պառկելով օթոցի վրայ:

Տիկինը դէմքը քիչ կնճուեց, կարմրեց, յետոյ ճիգ գործելով իր վրայ, բռնազբօսիկ ժպիտով ասաց.

— Վարդուհին մի պատմութիւն կարդաց և զրա մասին էր:

— Պատմութիւն... հետաքրքիր է. ի՛նչ պատմութիւն:

Տիկինը համառօտակի պատմեց զրոյցը:

Ամուսինը լսեց ժպտալով և երբ վերջացրել էր, ասաց.

— Հը՛մ. այդ է բոլորը: Այդ ասպետը երևի խենթ է եղել, զրոյցի գրողն էլ լսելը պակաս: Մարդ էլ ցրտին ու քաղցին դիմանալով անտըրտունջ կանգնած մնայ և մեռնի՛ թէ ինչ է, մի աղջիկ է սիրում... էլ ի՛նչ սէր, երբ մարդ մըրսում է կամ սոված է... Հը՛, պարո՛ն վարժա-

պետ — դարձաւ նա ուսուցչին — դու փիլիսոփայ
ես, դու աւելի լաւ կը հասկանաս:
Եւ այդ բոլորը նա խօսեց այնպիսի կէս
հեզնական ու անհոգ կերպով, որ ուսուցիչը վի-
րաւորւած՝ մի ըսպէ՛տ ակնարկը դարձրեց և դէմ-
քը կնճռած մնաց: Տինդ օր էր միայն որ ծա-
նօթ էր այդ մարդու հետ և արդէն դուզուում էր
և մինչև իսկ հեզնուում:

Բայց յանկարծ նա շարժեց, աչքերը սեե-
ռեց հեզնողի վրայ և կծու ձայնով պատասխա-
նեց.

— Եթէ դուք, պարոն, նստած էք ձեր խա-
ղասեղանի առաջ, որի համար էք միայն ապ-
րում, և ձեր հակառակորդը ձեր քսակը դատար-
կում է, դուք ինչ էք անում. ընկճում էք, թէ
աւելի կատարաբար շարունակում, մոռանալով
կին, որդի, մարդավարութիւն կամ մարդկու-
թիւն...

— Ա՛, այդ ուրիշ բան — ծիծաղեց պարոնը,
իրը թէ չըհասկանալով ուսուցչի կծու խօսքերի
միտքը — այդ ուրիշ բան. ես փիլիսոփայ չեմ և
ոչ էլ ուսուցիչ. կը նստեմ և կ'աշխատեմ փողոս
ետ առնել. այդ ուրիշ բան. այտեղ փողի բան
է, հանաք բան չի: Ես չեմ հանգստանայ, մինչև
որ հակառակորդիս չը յաղթեմ . . . Այ, Խրիստա-
ֆորը ինձ այնպէս դաղեց, որ եթէ էլի տասը ըո-
պէում չերևայ, կառք կը նստեմ և կերթամ իր

դիւղից քաշ կը տամ — կը բերեմ:

— Ինչ որ դուք անում էք խաղի համար,
ասաց ուսուցիչը շեշտելով — կան մարդիկ, որ
անում են աղջկայ, իղէալի համար:

— Տը՛մ... համաձայն եմ. աղջկայ համար կա-
րելի է. բայց ես չէի անիլ. փողի բան չէ. փող
որ ունենաս, ոչ մի աղջիկ չի դիմանալ...

— Կարապետ... ձայնեց տիկին Սօնան յան-
դիմանական կերպով և յետոյ կարմրած՝ ուսուց-
չին նայեց:

— Ես ու իմ Աստուածը՝ որ ճիշտ եմ ասում,
շարունակեց Կարապետը ցինիկաբար ծիծաղե-
լով — փողի բան է. աղջկայ համար՝ փողը:

— Իսկ եթէ մէկին սիրում ես, որ փողի կա-
րօտ չէ... գոչեց Վարդուհին — և որի զգացմունք-
ները փողով գնել չէ կարելի...

— Դո՛ւ էլ փիլիսոփայ ես դարձել, Վարդու-
հի. ծաղրեց Կարապետը — վարակել ես ուսուց-
չիցդ: Բայց դու կեանքը դեռ չես ճանաչում. ա-
պա՛ մէկ հարուստ ու հազարներ ունեցող երի-
տասարդ եղիւր և տեսնենք որ աղջիկը քեզ կը
մերժի, ո՞վ աղջիկ չի տալ քեզ: Փողի առաջ ո-
չինչ չի դիմանալ, օրիորդ: Որ փող տային այդ
զրոյց զրոյին՝ ուրիշ երգ կ'երգէր... Ես գուցէ
անախորժ բաներ եմ ասում — դարձաւ նա իր
կնոջ և ուսուցչին — բայց կեանքից եմ խօսում.
Իսկ դուք ինչ որ միշտ երկնքից էք լծուում:

Իդէալ, զգացմունք... չը դիտես ինչ... Գա-
տարկ խօսքեր են դրանք. մի քիչ կհանքի մար-
դիկ եղէք... Ապա, Մարիա (ասաց նա ներս
մտնող աղանիս) դինի ես բերել. լաւ, շշի
խցանը հանիր. պտուղ էլ կայ... լաւ... դէհ,
պարոն վարժապետ, համեցէք... Սօնա, հոգիս,
ինչ ես դէմքդ երկարացրել. ասածներս քեզ
դուր չեկան. ոչինչ, լամիր, քէֆդ կը բացւի...

Յետոյ ոստնեց օթոցից ցած, լցրեց մի
բաժակ գինի, ժպտալով նայեց բոլորին ու մի
ուսուցով դատարկեց: Տիկին Սօնան մի արհամար-
հոտ շարժում գործեց և վշտացած դէմքով ոտ-
քի հլաւ:

— Հը՛մ. շարունակեց Կարապետը նորից
պառկելով օթոցում— տեսնում եմ որ դուք թրո-
նում էիք՝ ես ձեզ ցած բերի... Ներողութիւն.
Եթէ ձեզ ախորժեղի է միշտ թուչել, կեանքից
դուրս՝ երազել համեցէք, ես ձեզ չեմ խանգա-
րի. ես կը լսեմ միայն: Իմացէք սակայն, որ
վերջ ի վերջոյ բոլորդ էլ ցած էք ընկնելու...
Իդէալը ո՛չ տար սենեակ է տալիս, ո՛չ փող և ո՛չ
էլ սիրած աղջիկը...

— Խնդրեմ լուր. գոչեց տիկին Սօնան սաս-
տիկ նեղացած:

— Լաւ, լաւ. ես կը լռեմ, դուք խօսեցէք...
Հա՛, ինչ էիր ասում, պ. վարժապետ. ասում էիր
որ կան զգացմունքներ, որոնց փողով չէ կարե-

լի գնել... Վարդուհին էր ասում կարծեմ... որ
կան իդէալներ, որոնց համար պէտք է անօթի
մնալ, մրսել, մեռնել... Եւ որ այդ յիմար աս-
պետը, գժի պէս ցցւած մնալով ամբողջի դառն
առաջ ու քարանալով՝ մի իդէալական հերոս
է... Հը՛մ, հը՛մ... հերոս... խօսք չունիմ... Բայց,
շարունակէք, ես կը լռեմ այլ ևս:

Ապա մի քրքիչ արձակեց, աջ ձեռքը բեր-
նին դրեց, աւելի հանգիստ ոտները պարզեց և
հեգնօրէն՝ սպասեց:

Մի րոպէ լռութիւն տիրեց:

Ուսուցիչը, որ արհամարհոտ սառնութեամբ
նրան էր նայում, լռութիւնը խզեց. ուսերը
թոթեց և դառնալով տիկնոջ ու օրիորդին՝
ասաց.

— Ես շարունակում եմ... և կըլնում, որ
զրոյցի ակնարկը սեռական սէրը չէ. նա ակ-
նարկում է այն հերոսին, որ ամէն նեղութիւն
յանձն առնելով՝ կը քարանայ իր իդէալի մէջ և
նրան կը գոհի առանց տրտունջի. նա ակնար-
կում է առաջադիմութեան, գիտութեան այն հե-
րոսներին, որոնք գոհել են տուն ու տեղ, մին-
չև վերջին շունչը գործել են, յաճախ անօթի
մնացել, հալածւել և մեռել յանուն իրանց նպա-
տակի: Մարդիկ նրանց «խենթ» են անւանել,
ցնորւած, վատասերւած համարել. և սակայն
այդ իսկ խենթերն ու «ցնորւածներն» են, ո-

7608-57

րոնց դիակները վրայ են ամրացել մեր այժմեան համեմատական լաւ կեանքի միջոցները: Ամէն զաղափար զոհ է պահանջում. և, ինչպէս ասում է Նիցշէն՝ «ինչ փոյթ իմ անձը — այդպէս դէւիզ պիտի ունենայ զբաժ իր դուան վրայ ապաւայի մարդը»...

— Մի խենթն էլ այդ մարդն է, ով այդպէս է ասել. ծիծաղեց Կարապետը: Յետոյ, երբ նկատեց կնոջ բարկացայտ հայեացքը, վրայ տաւ.

— Ա՛խ, Ներողութիւն, մոռացայ որ իրաւունք չունիմ խենթ անւանելու ձեր խելօքներին... Զարունակեցէք, ես աւելի լաւ է դուրս կերթամ... երևի այժմ Նրիստաֆօրն էլ կը գայ...

Ասաց, ժպիտը դէմքին՝ ելաւ, վառեց հանգած սիգարը, ծաղրօրէն բարևեց և դուրս գնաց:

II

Ջով, լուսընկայ գիշեր էր:

Պատշգամից ցած — դէպի խորութիւնը սփռուող թանձր անտառի մէջ՝ անշշուկ լուսթիւնը կատարեալ էր: Հեռուն միայն, հաջում էին մի քանի շներ և լսում էին ամառանոց եկողների երգերը: Դրացի հարուստի բաց լուսամուտից մէկ մէկ դուրս էր ժայթքում դաշնամուրի անճոռնի հնչիւն և ապա մի շան ոռնոց, որ շղթայից կապած՝ գանգատում էր կապի և ականջ հարստահարող ձայների դէմ:

Եւ այդ բոլորի մէջ՝ յանկարծ լսում էին խաղասեղանի առաջ նստող խաղամուղների կանչերը:

— Հինգ մանէթ ունիս, Կարապետ, գոռում էր Նրիստաֆօրը:

— Աղա՛, բաս էդքանն էլ մեռանք. աւելի բար-

ձրը աղաղակում էր Կարապետը—կուզես՝ տասն
արի. թուղթ ուզիր դու, թնւղթ...

Բանկը Կարապետի մօտն էր և եռապատկե-
լած: Թղթադրամի կոյտը ձախ թեով պաշտ-
պանել, աջովը՝ ուզողին թուղթ էր տալիս:

Խաղացողները չորս էին. նրանց լուսաւո-
րում էր օճորքից իջնող մի մեծ լապտեր:

—2է, հինգ եմ գալիս. ասաց Խրիստաֆօ-
րը—դէհ, թուղթ բաց արահ:

Կարապետը ձգեց մի խաղաթուղթ:

—Տաս մանէթս տուր, շնւտ. բացագանչեց
Խրիստաֆօրը ուրախութեամբ—էս քեզ ըուզնու
ասը:

—Ը՛մ ես քո... կրճտեց ատամները Կարա-
պետը—էլի սկսեցիր դադել ինձ: Քսանի հետ
ինչպէս ես:

—2է, ախպէր, էդքանի գօռ չունեմ ես:

—Վախկոտ ես էէ, վախկոտ... ջոմարդու-
թիւն չունիս:

—Ես գալիս եմ քսանը. մէջ մտաւ երրորդ
խաղացողը:

—Դո՛ւ, ծիծաղեց Կարապետը ուժգնու-
թեամբ դառնալով դէպի խօսողը:

—Դեռ թուղթ տուր, տես ինչպէս բանկը
ցրիւ տամ. թնւղթ տուր:

—Մէկ սրան նայէք է. քրքջաց Կարապետը

—բանկս ցրիւ կը տաս... Ահա՛ քեզ թուղթ:

Եւ ուժգնութեամբ սեղանի վրայ խփեց մի
խաղաթուղթ: Ինժինէր խաղացողը նայեց իր
թղթին, դէմքը կնճռեց և լուսութեամբ հանելով
տասանոցներ՝ դրաւ Կարապետի առաջ:

—Ըտէնց հա՛ն... գոչեց վերջինս—էդ քեզ
խրատ... բանկը ցրիւ տուղթս նայէք մէկ...

Այսպէս տաքացած՝ խաղում էին նրանք:
Տիկին Սօնան փորձեց մի քանի անգամ խընդ-
րել նրանց խաղը վերջացնելու, առարկելով որ
լաւ գիշեր էր և հարկաւոր էր դաշտ գնալ
գբօսնելու... Բայց ո՞վ էր լսողը. ամենքը ոգևոր-
ւել էին թղթախաղով:

—Է՛հ. արեց տիկինը յուսահատաբար—խօ
ամառանոց չենք եկել. կարծես խաղատուն լի-
նի. ամեն երեկոյ հոգիներս հանում էք ձեր խա-
ղովը:

—Դէ՛ լաւ, լաւ, Սօնա՛ ջան. գոչում էր նրան
Կարապետը—արի նստիր դո՛ւ էլ. բանկը քեզ կը
տամ. լաւ փող կայ հա՛...

Սրահում ուսուցիչն ու օրիորդները թէյ էին
խմել և վճուել էին գբօսնելու դուրս գնալ: Տան-
տէրն ու տանտիկինը չէին կամենում մասնակ-
ցել գբօսանքին և երբ տիկին Սօնան մի քանի
անգամ փորձելուց յետոյ ամուսնուն էլ տանել
տեսաւ որ ի գուր էր, սրահ մտաւ և ասաց
ուսուցիչին.

— Մենք գնանք, պ. Վահան. ի գուր է. ոչ ամուսինս է ուզում խաղը թողնել և ոչ էլ միւսները. մենք գնանք:

Երկու օրիորդներն առին ծածկոցները և առաջ ընկան, իսկ տիկին Սօնան և ուսուցիչը նրանց ետևից՝ փողոց ելան:

— Դէպի բլուրը, չէ՛. դարձաւ Վարդուհին՝ միւսներին:

— Դէպի բլուրը. պնդեց տիկին Սօնան — այնտեղ միշտ լաւ է. կը նստենք դալար խոտերի վրայ և աղմուկներից հեռու՝ քիչ մաքուր օդ կը վայելենք:

Ուսուցիչը լուռթեամբ քայլում էր տիկնոջ կողքից, յենած իր ձեռնափայտի վրայ: Տիկինը դեռ բարկացած՝ երբեմն ետ էր նայում դէպի տուն և երբ բաւական քայլել էին, ասաց.

— Զջմարիտ, աւելի լաւ էր ամառանոց չը գալ. միշտ աղմուկ, միշտ հիւր, առաւօտից մինչև երեկոյ ուտել, խմել, խաղալ և ոչ մի պտոյտ չ'անել... ի՞նչ կեանք է այս:

— Դուք երբէք չէք խաղում. դարձաւ նա յանկարծ ուսուցչին:

— Երբէք, տիկին... Իսկ դո՞ւք:

— Խաղում եմ: Սովորեցրին ինձ. և երբ խաղընկերը պակասում է, ես եմ լինում չորրորդը:

— Եւ անշուշտ յաճախ է լինում այդ:

— Այո, յաճախ... Զատ էլ գարճութիւն չեմ դգում, բայց այժմ վարժել եմ:

— Ափսո՛ս, արեց ուսուցիչը — ձեզ էլ փչացրել են:

— Ինչպէ՛ս. դարմացաւ տիկինը — միթէ, ձեր կարծիքով, խաղալ՝ նշանակում է փչանալ... Զատ խիստ էք դուք:

— Խիստ չեմ. ասաց ուժգնութեամբ ուսուցիչը — ես դեռ մեղմ ասացի. կուզէ՞ք՝ աւելի խիստը կասեմ:

— Խնդրեմ...

Երկու օրիորդները քիչ մօտ եկան, այժմ չորսը միասին սկսեցին քայլել: Մտել էին մի ծառուղու մէջ, որի վերջին ծայրումն էր գնալիք բլուրը:

— Ես ոչ մի յատկութիւն չեմ ճանաչում, խօսեց ուսուցիչը — որ թղթախաղի չափ անբարոյականացնող լինի: Թղթախաղը անբարոյականութիւն է և բոլոր միւսներից վատթարը:

— Օ, ժպտեց տիկինը — դուք ծայրայիղ արտայայտութիւններ շատ էք սիրում. երէկ էլ նոյն ուժգնութեամբ պնդում էիք, որ համբերութիւնը ամենագծուծ յատկութիւն է և որ դուք նրանից ստորացնող յատկութիւն չէք ճանաչում:

— Նոյնը և այսօր պնդում եմ, տիկին: Մտա

ծեցէք քիչ: Եթէ համբերութիւնը լաւ յատկութիւն լինի, ուրեմն ոչխարները և էշերը պիտի լինին ամենաառաքինի արարածները, Բայց այդպիսի առաքինութիւնը տանում է դէպի այնպիսի դրութեան, որ եթէ մարդկութիւնն ամբողջ այդպէս առաքինի լինէր, երբէք չէր յառաջդիմիլ և զարգանալ: Համբերութիւնը մահացնող, ապշեցնող և ողորմելի բոյս դարձնող մի յատկութիւն է, որ հին բարոյախօսների ոչխարային հակումների արդարացնողն է եղել և որ ստորկային փիլիսոփայութիւնից է ծնունդ ստացել...

— Այլանդակ բարոյախօսութիւններ էք անում. ծիծաղեց տիկինը — այժմ միւսը տեսնենք: Ասում էիք թղթախաղը անբարոյակութիւններից վատթարն է: Փաստեր տւէք:

— Խաղամուլի վիճակը — ինքնին միթէ փաստ չէ: Նա կորցնում է իր ժամանակը, բթացնում լաւ հակումները, թմրեցնում ուղեղը, քարացնում սիրտը... Մի խօսքով, նա ընկերութիւնից խլում է մի անձի և ապականում նրան՝ մարդկութեան, ընտանիքի և ընկերների համար: Նա դառնում է մի աւտոմատ, որ միմիայն խաղի վրայ է մտածում, կողոպտել երազում, ժամանակը սպանել տենչում... Այդ բոլորը կատարում է նրա մէջ անզգայապէս, բայց կատարում է անխուսափելի կերպով: Խաղամուլը կորած մարդ է. և խաղը՝ մէկից աւելի անձերի մէջ մեռցրել է ա-

մեն լաւ յատկութիւն... Մի խաղաք, տիկին, եթէ չէք ուզում աւելացնել փչացած, ողորմելի անձերի թիւը մէկով ևս...

Տիկին Սօնան մի բարկացած շարժում գործեց և ոչինչ չըխօսեց:

— Այս խօսքերը ձեզ նեղացրին. հարցրեց ուսուցիչը:

— Ո՛չ. ասաց տիկինը — միայն դուք տարօրինակ էք դատում. ամէն ինչ գունաւորում էք, չափազանցում, խոշորացնում...

— Ուրիշ խօսքերով՝ ես այլանդակ մտքեր եմ յայտնում:

— Այո՛... Դուք ձեր դատողութիւններով ինձ յիշեցնում էք այդ միջնադարեան ասպետի ծայրայեղ վարմունքը... Դուք սակայն աւելի տեսական, խօսքի մարդ էք թւում ինձ, քան գործի... Չը նեղանաք: Ես նկատում եմ որ դուք էլ մեր այժմեան բոլոր հայ ուսում առած երիտասարդների նման՝ տեսականօրէն իղէալիստ էք, ոգևորող, տեսական ասպետ և ուրիշ ոչինչ... Դործնականում կասկածում եմ... այդքան գունաւոր և փքուն խօսողներից միշտ հակառակ գործեր եմ տեսել... Դուք վիրաւորւեցիք... ներեցէք ինձ...

— Զեմ վիրաւորում, ո՛չ, տիկին. բայց ցանկալի էր որ աւելի ընդլայնէիք ձեր դատափետուութիւնը:

Նրանք հասել էին բլրակին:

Մի հրաշալի բարձրութիւն էր դա, որի ստորոտից տարածւում էր ծառազարդ մեծ դաշտը. հօրիզօնի վրայ անտառ ու լեռներ, մի կողքին, լուսնի լոյսի տակ՝ շողշողուն գետակը, հեռուն, մշուշի մէջ երևցող գետեզրի կրակներ և ապա մի խաղաղ լուծիւն՝ կանաչ արօտների վրայ, ուր եկան նստելու զբօսնողները:

—Յոգնեցի ես. ասաց տիկինը և նստեց:

—Արժէր կառք նստել և գետեզրը գնալ. դիտել տւաւ Վարդուհին:

Ոչ որ չը պատասխանեց: Ուսուցիչը տեղ բռնեց տիկնոջ կողքին և երբ պահ մի լուռ էին բոլորը, ասաց.

—Ես սպասում եմ, տիկին...

Տիկինը ցնցւեց, քիչ դաշտը դիտեց, թաշկինակով քրտինքը սրբեց, ճակատը զով գեփիւռին տւաւ և ասաց.

—Գիտեմ, ես էլ խիստ խօսեցի: Բայց վաղճւց է, որ իմ մէջ կուտակւում է մի այնպիսի զայրոյթ, որ զոյանում է, երբ տեսնում եմ անդատար միմիայն խօսքի մարդիկ: Մարդիկ, որոնք սքանչելի կերպով խօսում են, դատում այս-այն խնդիրը, մարդիկ, որոնք իղէալիստ, անձնագոհ և այլն են միմիայն խօսքերով

և որոնցից ոչ մէկը գործնականում այն չէ, ինչ որ խօսում է: Իմ կեանքում տասնեակ համալսարանականների, տասնեակ ուսում առած գրաւիչ, համակրելի երիտասարդների եմ հանդիպել, որոնք սքանչելապէս ոգևորութեամբ խօսել են բարձր մտքերի մասին, իղէալի համար շքեղ խօսքեր են որոնել իրանց հիացումը և խանդը արտայայտելու, որոնք թշւառների զրույթեան մասին խօսելիս՝ յուզւել են, իրանք-իրանց յայտարարել նրանց պաշտպան. որոնք մեծ ընդունակութիւն են ցոլացրել իրանց դատողութիւնների մէջ, երբ խնդիրը վերաբերել է ընկճածներին զրույթեանը... Կարդացել են, նկատել, նկարագրել են սրտայոյզ մանրամասնութեամբ ամեն թշւառութիւն, հմուտ բժշկի մասնագիտութեամբ պատկերացրել են վիշտը այնպէս, որ ես մի ժամանակ գրէթէ սիրահարւում էի նրանց վրայ... Երբ դարմանի, գործելու մասին են ճառել, ոգևորել են, բորբոքել, էքստազի հասել, ոսկեայ երազներ, ցնորքներ պատկերացրել... Բայց, երբ այլևս ամեն նոր հանդիպածի ցոյց են տւել իրանց, երբ շատ կրկնելուց իրանք էլ զգւել են և երբ մի նիւթական յաջողութեան մէջ ընկած՝ ստամոքսնին են լցրել—այլևս մոռացել են որ թշւառներ կան, որ իղէալներ գոյութիւն ունին. և մինչև իսկ իրանք, այո՛, իրանք սկսել են զրկել,

հարստահարել, գրվել, ապա իրանք իրանց արգարացրել...

«Ես խօսել չը գիտեմ, ներեցէք ինձ. չեմ կարողանում արտայայտել թէ ինչպէս այդ բոլոր «խօսքով» իղէալիստները յանկարծ դառնում են ամենափչացած հարստահարողներ և ստամոսքը պարարելուց բացի, ուրիշ ոչինչ իղէալ չեն ունենում...

«Մեր քաղաքում օրինակը տասնեակներով կայ. ձեզ կարող եմ անուններն իսկ տալ: Այդպիսիները, եթէ խօսեցնէք, դեռ իղէալների մասին կը ճառեն, դեռ թշուառների համար կը հառաչեն. բայց գործնական կեանքում՝ իւրաքանչիւր ըոպէ դժուր են իրանց ասածները... Ջզելեմ այլևս. այժմ ինձ վրայ տպաւորութիւն չեն թողնում բարձր մտքերի արտասանութիւնները. այժմ այլևս ծաղր է շարժում, երբ խօսում են անձնագոհութեան, իղէալների մասին... Այո՛, այդ խօսքերը ծաղրաշարժ են դարձել այլևս...

«Եւ յիրաւի, ինչ անուն կը տաք այն մարդուն, որ կանանց—մանաւանդ գեղեցիկ կանանց—հասարակութեան մէջ կը լարւի երկու ոտքերի վրայ և տենդային ոգեւորութեամբ կը ճառի հաւասարութեան մասին, իսկ կեանքի մէջ նա աւելի ճարպիկ լրբութեամբ կը զրկի բոլոր

ըին, կը գոյացնի անարդարութիւններ... Հերիք է մեզ կերակրէք ձեր տեսական ասպետութիւններով. մենք շատ ենք լսել. գործնականում ցոյց տւէք, որ դուք բոլորդ կարող էք «սիրել, սիրել և նւիրել, սիրել ու .. «քարանալ»... Ցոյց տւէք մեզ այդ. ճառելն աւելորդ է...

Յետոյ յանկարծ լռեց և կարմրած, զգաց որ շատ էր առաջ գնացել: Օրիորդներն իսկ զարմացած դիտում էին իրանց լռակեաց, ծածկամիտ և զգուշաւոր համարած հարսին:

—Ես շատ եմ խօսում .. շարունակեց մեղմութեամբ տիկին Սօնան՝ առանց ոչ ոքի նայելու—Դուք մի կարծէք, պարոն Վահան, որ ձեզ էլ հաշուում եմ այդ խօսողների կարգում: Ես ձեզ դեռ չեմ ճանաչում, գործի մէջ չեմ տեսել... Բայց դուք լաւ էք խօսում. ձեր ծայրայեղ դատողութիւնները իրանց սրութեամբ՝ տպաւորութիւն են թողնում... Բայց ես այս բոլորը ասացի, որովհետեւ այս ըոպէիս դուրս եկանք այն տնից, ուր խաղասեղանի մօտ նրստել են երեք համալսարանականներ, որոնք դեռ մի տարի սրանից առաջ՝ ձեզնից աւելի խիստ խօսքերով դատափետում էին խաղամոլներին և ոգևորութեամբ ճառում իղէալների մասին... Այժմ տեսնում էք.—բոլորը ողորմելի մարդիկ են դարձել և նոյն ոգևորութեամբ ու տենդային

յուզմամբ ողջունում են «ըուընու ասին», երբ նա երևան է գալիս...

Եւ լուեց: Պահ մի անշշուկ լուսթիւն տիրեց, որից յետոյ լուեց մի հեռաւոր խուլ զըզըզիւն:

— Վերին գիւղից մի կառք է գալիս. ասաց փոքր օրիորդը, որ միշտ նայում էր մօտակայ գիւղի՝ բլրակի կողքով անցնող ճանապարհին:

Քիչ յետոյ փոշու նօսը ամպի մէջ երևաց մի կառք, որ հանդարտութեամբ բարձրանում էր:

Լուսնի լոյսի տակ՝ երևում էին շորս անձեր: Մէկը ձեռքի գոեհիկ նւագարանով անում էր, երկրորդը երգում, իսկ երկուսը սաստիկ հարբած, շորերը անկարգ, գլխարկներն ծուռ դրած՝ սաստիկ երեւում էին կառքի հետ:

— Հարբածներ են. ասաց Վարդուհին:

Կառքը հետզհետէ մօտենում էր և հասնում նրանց նստած տեղից 10—15 քայլ հեռաւորութիւնից անցնող ճանապարհի կէտին:

— Վայ, .. բացազանչեց յանկարծ Վարդուհին— Խաչատուրովն է, Սօնա. նայի՛ր, ինչպէս հարբել է. քիչ է մնում կառքից ցած գլորելի:

Կառքն անցաւ, քերեց բլրակի կողքը և ա-

ջագութեամբ գլորեցով՝ անհետացաւ միւս կողմը:

Հինգ ըոպէի չափ երգը և երաժշտութիւնը դեռ լուում էր հեռուից:

— Միւսներին էլ ճանաչեցի. ասաց փոքր օրիորդը— մէկը Սարգիսովի տղան էր, երկուսն էլ՝ Բաղալովները...

— Գիտեմ. գլուխը շարժեց տիկին Սօնան: Յետոյ, մէկէն, գարձաւ զէպի ուսուցիչը և հարցրեց.

— Դուք էլ ճանաչեցի՞ք:

— Մէկին միայն...

— Սարգիսովին, չէ... Ժպտեց տիկինը— համալսարանական է նա էլ. կարծեմ հէնց միասին էք ուսել... Տեսական ասպետ էր և լաւ տեսակի. իմ սրահը երբեմն թնդում էր նրա ոգևորած ձայնից. ինձ մօտ հաւաքւող օրիորդները զբէթէ բոլորը զբաւեւ էին նրանով... Յետոյ, մի հարուստ աղջիկ գտաւ, մեծ գործ սկսեց .. և կոմէդիան վերջացել էր... Տեսնում էք ասա թէ ինչ ընկերներ է ընտրել և ինչպէս է նւիրում զազափարներին...

Ասաց և բարձրաձայն ծիծաղելով, ոտքի ելաւ:

Ուսուցիչը լուռ, յուզմամբ ընչացքն էր լորում:

—Այժմ տուն գնանք, բաւական է. ասաց տիկինը և քայլեց:

Ու երբ բլրից իջած՝ մօտենում էին տանը, նորից երևացին պատշգամի վրայ նստած խաղացողները, և առաջին ձայնը, որ հասաւ ուսուցչի ականջին՝ համալսարանական խրիստաֆորի հնչեղ աղաղակն էր.

—*Բուքնու սան* եմ բաց արել, 100 մանեթը իմն է, բանկը ցրիւ տւի, հուռ՝ աճա՛!...

III

Ընթրիքից յետոյ երկար նստեցին:

Ուսուցիչն այլևս տրամադրութիւն չէր ցոյց տալիս խօսելու. կարծես յոգնել էր: Եթէ հարց չէին տալիս՝ լուռ էր. երբ խնդրում էին մի բան բացատրել, կարճ, թոյլ և միաձայն՝ արտասանում էր մի քանի նախադասութիւն և լռում:

Մի տեսակ մտախոհական կնճիոններ ակօսել էին նրա ճակատը և ամեն անգամ, երբ պատշգամից լսում էին խաղացողների ձայները, այդ ակօսները շատ աւելի խորանում էին:

Խաղացողները ընթրեցին, բայց իսկոյն նստեցին խաղը շարունակելու. և որովհետև գիշերը սկսեց խոնաւանալ, սեղանը ներս տարան սրահը:

Տանտէրը, ուսուցիչը և միւսներն անցան մի ուրիշ սենեակ, ուր դրւած կար մի հին պոչաւոր դաշնամուր:

Վարդուհին նստեց նւագելու: Հին դաշնա-

մուրը, տարիներով նստած ամառանոցային տը-
ների մէջ — անտառային լուսթեան գրկում, ստա-
ցել էր մի այնպիսի մեկամաղձոտ, տխուր և խուլ
ձայն, որ միացած օրիորդի՝ զգացմունքով նւա-
գած կտորների սիրտ ճնշող հնչիւններին, ու-
սուցչի վրայ նորօրինակ մի տխրութիւն իջեց-
րին:

Գաշնամուրի պոչին կռթնած՝ լուեխայն
լսում էր, յակամայից, կարճ պատասխաններ
միայն տալով տանտիրոջ անհատնում հարցերին
այս կամ այն նիւթի վերաբերութեամբ:

Տիկին Սօնան նկատում էր ուսուցչի տրա-
մադրութիւնը և դրա համար էլ լուռ էր: Տան-
տիկինը գնացել էր քնելու, իսկ փոքրիկ օրիոր-
դը, իր մանկական գրաւիչ ժպիտը դէմքին՝ քրոջ
կողքին նստած, գրաւել էր երաժշտութեամբ:

Մի ինչ որ էլէգիա էր նւագում.— մի
տխուր, մրմնջող, հառաչող էլէգիա, որի մեռ-
նող խաղերը աղիողորմ ու խուլ հնչիւններով
դուրս էին սահում հին դաշնամուրի կրծքից և
գնում թրթռալու մեծ ու բարձր սրահի խաւար
խորշերում:

Նւագողը նոյնպէս ընկել էր նւագի տպա-
ւորութեան տակ. գունատ, շուրթերը դող-
դողուն, ակնարկը տարածութեան մէջ՝ ձեռքերը
մեղմօրէն սահեցնում էր լեզակների վրայ:

էլէգիան բղխում էր որպէս մի բուռ ար-

ցունք, որպէս հառաչանքների մի սրտապատառ
արտայայտութիւն...

Տանուտէրը դատարեցուց հարցերը. նա էլ
պահ մի լուեց, յետոյ մեղմիկ, դուրս սահեց սե-
նեակից, թողնելով որ միւս սրահում գողացող-
ների ձայների կոյտը մի ըրպէ ներս մտնէր՝ դի-
սօնանս պատճառելու:

Ուսուցիչը շտապեց դուռը փակելու. էլէ-
գիան վերջանում էր: Վերջին խաղը երկնք, եր-
կնք թրթռաց: Ոչ նւագողը շարժեց և ոչ լսող-
ները. ու հետևող ըրպէի լուսթիւնը շատ աւելի
խորութիւն տւաւ խաղի թրթուման, որ մրմուն-
ջով անհետանում էր հեռում: Թուում էր թէ
սենեակը մեծացել էր, անհուն տարածութիւն
ստացել...

— Տխուր է... ասաց վերջապէս տիկին Սօ-
նան անշարժ և խորունկ ձայնով:

— Այո՛. մրմնջաց ուսուցիչը — ձեր դաշնա-
մուրը հառաչում է, սիրտ կրծում ..

Վարդուհին ելաւ, փակեց դաշնամուրը և
ասաց.

— Յոգնած կը լինէք, պ. Վահան, գնացէք
քնելու:

Ուսուցիչը ոչինչ չը պատասխանեց. լու-
թեամբ բարևեց բոլորին և գնաց:

Նրան տւել էին մի փոքրիկ սենեակ՝ մեծ
սրահի կողքին: Այնտեղ մի գունակ տանում էր

դէպի սենեակի առաջ շինած փոքրիկ պատշգամբ, որ նայում էր դիւղի ճանապարհի վրայ:

Մտաւ, մի ըրպէ՛ս ակնապիշ նայեց վառուղ մոմին, յետոյ յարդեայ թիկնաթոռը հանեց պատշգամբի վրայ, նստեց այնտեղ և գլուխը յենած աջ ձեռին, սկսեց դիտել առջևը բացուող տեսարանը:

Պատշգամբին բոլորովին կից՝ լերկ բակն էր, ապա մեծ ճանապարհը՝ ամայի, լռիկ. նրանից յետոյ—հեռուն, անտառի սկզբում, լեռան ստորոտի վրայ մի ամառանոց, որի լուսամուտի մէջ առկայծում էր մշուշից աղօտացած ճրագի լոյսը:

Նրանից վեր՝ փռում էր դալար, անշշուկ անտառը և մագլցում ու ծածկում կլոր, հարթ և բարձր լեռը, որ լուսընկայի տակ շողշողում էր, թողնելով ծառերի բների տակ մի խոր, անթափանց մթնութիւն:

Ո՛չ մի շշուկ. ո՛չ մի մօտաւոր ձայն. խաղացողները փակել էին լուսամուտները և այժմ այլևս չէին գոռգոռում:

Չըջակայքում խաղաղ գիշեր էր. ամեն ոք քնել էր. շներն ձայն իսկ չէր լսում և հսկայ լեռան անտառը անշարժ, հարթ ու խորհրդաւոր՝ գրաւում էր ամբողջ հօրիզոնը: Ի՛նչ շքեղ լեռ, որպիսի միայնութիւն նրա բարձրութեան վրայ,

որպիսի հանդարտ, անշշուկ վայր հանգչելու և երազելու...

—Ունենալ այնտեղ, բոլորովին բարձր գագաթի վրայ, անտառի խորութեան գրկում թագնւած մի խրճիթ, գնալ թաղակ նրա մէջ, լուսընկային ընկողմանել դալար խոտերի վրայ, ցերէկը հեռու մարդկային ձայներից՝ նստել, երազել և աշխատել: Ապա, երբ կամենար մարդկային ընկերութեան մէջ մտնել, իջնէր ոլորապտոյտ անտառի միջով և շաբաթը մի քանի անգամ գար էլէգիաներ լսելու, գար այտեղ թարմանալու և նորից դէպի վեր, դէպի իր մինարանը, իր լռիկ ու խաղաղ անկիւնը, իր գրքերի ընկերութեան մէջ, իր ներքին աշխարհի, իր երազների հետ...

Եւ տեղի հեռաւորութիւնն ու մենակութիւնը պիտի ստիպէր նրան աւելի սակաւ մտածել ցած իջնելու, մարդկանց մէջ մտնելու. պիտի վարժէր միայնութեան և հեռու մարդկանցից, ինքն իր մէջ ամփոփւած բոլորովին...

Բայց ի՛նչ օգուտ ուրեմն այդ բոլորից. ինչո՞ւ այդպէս խոյս տալ մարդկանցից, ինչո՞ւ առանձնանալ, փախչել, իր ներքին աշխարհով միայն ապրել, ինչո՞ւ երազել մենակ... Ծնւել էր դրան համար, ուսել էր դրան համար: Չէ՛ որ ուսումը շեշտել էր նրա մէջ իր նմաններին

ծառայելու, նրանց ներկրելու և նրանց համար գործելու ծարաւը:

Եւ ահա այժմ, մի տիկնոջ սուր խօսքերը, մի հին դաշնամուրի կուրծքից դուրս նետուող էլէգիան՝ կասեցնում էին նրան ու մղում դէպի միայնութիւն, դէպի բուղղայական երազողութիւն և մոռացութիւն...

Ինչո՞ւ այդքան շուտ յուսաբեկւել. դեռ ոչինչ չ'արած, դեռ չ'ենթարկւած այն բոլորին, ինչ որ կրել և ինչից որ մաշել էին իրանից շատ աւելի զօրեղ մարդիկ—մտածում էր խոյս տալ, դասալիք լինել...

Ո՛չ. այդ անտառը, այդ անշարժութիւնը, այդ մենակութիւնը իր համար չէր: Նա սիրել է եռուն կեանքի մէջ մտնել, անշարժ չը մնալ. երազել է իր ամբողջ խանդովը նետել հասարակական ասպարէզը, երազել է և իրան ընդունակ զգացել գործելու...

Ախ, գործել, գործել... Այդ բառը ուրքան անորոշ, ուրքան անշրջանակ, եթերային բառ էր եղել իր համար:

Գործել—բայց ինչպէս և ի՞նչ, որտեղ և ի՞նչ նպատակով:

Գործել խօսելով, միայն գնս տալով...

Եւ ահա մի տիկին, մի սալօնական տիկին այնպիսի կծու ապտակ հասցրեց տեսա-

կանօրէն գործողին, որ նրա մէջ այժմ այլ ևս ամօթ էր գոյանում այսուհետեւ էլ խօսելու...

Եւ իրաւ, չէ որ ինքը և իր նմանները գործել բառը միշտ փոխանակել են խօսել բառով և գոհացել են միմիայն խօսելով, միմիայն ճառելով. և այդ ճառերը այժմ այնքան գոհհիկ են դարձել, որ ծաղրում են, զգուցանում...

Խօսել: Այո, խօսել է շառլատանը, խօսել կարիքերիստը, խօսել է մամուլը, խօսում է հարուստ աղջիկ որոնող ուսանողը, խօսում է գինու շշի առաջ նստած արբեցողը, խօսում նաև հարստութեան՝ ետևից ամեն տեսակ միջոցներով վագող երիտասարդը...

Եւ խօսքը դարձել է մի զէնք՝ ստամոքսը ճարպացնելու, հարստութիւն դիզելու, փառքի տիրապետելու, գործած անիրաւութիւններն արդարացնելու, ոսկեզօծելու...

Ամենքը խօսում են և ո՛չ որ չի անում այն, ինչ որ սիրում է ոգևորութեամբ խօսել:

Էլ ի՞նչ կար վարմանալու, որ մի սալօնական տիկին հասկացել էր՝ թէ խօսողների գործերը չեն համապատասխանում մտքերին. ի՞նչ կար վիրաւորելու, եթէ այդ կիներ և նրա նման շատերը, և գուցէ ուրիշ շատերն էլ՝ զգուցել են

«բարձր մտքերից», իդէալի մասին արւած ու-
ռուցիկ ճառերից...

Սկսեց ամօթ զգալ: Ինքն էլ ահա մի
քանի տարի էր, որ խօսում էր, ուսուցանում
միայն, և ինչէր ասես չէ խօսել: Դեռ նոր էր
որ ոգևորւած՝ ճառում էր իդէալին զոհելու
մասին, ընտրել էր այդ ասպետի զրոյցը, որ-
պէս զի կարողանար խօսել նրանից և մի՞ ան-
գամ ևս ճառել, «իրան ցոյց տալ» ուրիշների,
հիացնել տալ և այն էլ կանանց հասարակու-
թեան մէջ...

Ո՛չ, ի հարկէ. չէր ցցւել երկու ոտքի վրայ,
ձեռքերով օդը չէր ծեծել ճառելու ժամանակ,
բայց ոգևորւել էր. բայց մի տեսակ սնոտի
հպարտութիւն էր զգացել, երբ նկատել էր որ
կարող էր բարձր մտքերի վրայ ճառել և հիա-
ցումներ հնձել...

Որքան ողորմելի զրութիւն... Խօսքը, ի-
դէալն իսկ գէնը շինել ցուցամուլութեան...

Ա՛յդ էր իր ձգտումը, դրա համար էր հա-
մալսարան գնացել, դրա համար էր կեանքից
դառնութիւններ կուտել և գիտութիւնից պաշար
ձեռք բերել...

Ասենք նա ուսուցիչ էր, նաև գրող. ու-
սուցել էր, գրել էր... Եւ միմիայն խօսելով.
այդ միևնոյնն է, նա խօսել էր—բերնով կամ
զբշով՝ միմիայն խօսել...

—Բուքնու ասը... բանկը իմն է...

Լսեց յանկարծ այդ խուլ ոռնոցը, որ իր
բարձրութեամբ դուրս թռաւ սրահի պատերից
և եկաւ դառնացած ուսուցչի մտածութիւններին
բաղխելու:

—Ա՛հ, բուքնու ասը... մտածեց նա խո-
րին վշտով—այ՛ո, ահա թէ ուր կարող էր տա-
նել միմիայն խօսելու և խօսելով բաւականա-
նալու դրութիւնը... Եւ երբ այլ ևս ես էլ, ա-
մեն նոր հանդիպածի ցոյց կը տամ ինձ, երբ
ինքս էլ կը ձանձրանամ իմ կրկնած ուռուցիկ
բառերից, երբ ինձ լսողները կը տեսնեն որ
խօսող մեքենայ եմ միայն և ուրիշ ոչինչ... Ես
էլ երևի պիտի իջնեմ կանաչ սեղանի առաջ և
ոռնոցներով ողջունեմ «բուքնու ասի» երե-
ւալը...

ձնշւած սրտով, դառնացած՝ ուսուցիչը
երկու ձեռքերով սեղմեց այլևոզ ճակատն ու
մոմոաց.

—Ի՛նչ անել... Ի՛նչպէս անել որ գործեմ,
գործեմ...

Յանկարծ, իր գլխի վերևից, մեղմութեամբ
բացեց երկրորդ յարկի մի լուսամուտը, յետոյ
լսեց մի ձայն, որ կարգում էր.

«... Մենակ չէր ճանտպարհ ընկնելիս: Նրա
հետ շատերը կային, նոյնպէս խելագարներ:
Որ նրանք իսկապէս խելագար էին—այդ շու-

տով բոլորի համար պարզ, անվիճելի դարձաւ։ Գնալիս նրանք երդւեցին չը վերադառնալ իւրայինների մօտ, մինչև անձամբ չը փորձէին և չը կրէին տանջողների և նեղեալների բոլոր ցաւերը, մինչև չ'ենթարկէին նրանց՝ հալ ու մաշ անող վէրքերին, չ'ընկերանային նրանց կակիժներին, չզգային նրանց վշտերն ու ակընկալութիւնները։ Ու գնացին...»

— Ի՛նչ է այս... սկսեց լսել ուսուցիչը հետաքրքրութեամբ— ի՛նչ է կարգում օրիորդը։

Վերի յարկի սենեակը տիկին Սօնայինն էր։ Երևի նրանք նստել էին այնտեղ և Վարդուհին մի զրոյց էր կարգում։ Բայց ի՛նչ զրոյց էր. այդ ի՛նչ «խելագարներ» էին, որոնք նրդուում էին գնալ անձամբ փորձելու տանջողների կրած վշտերը, անձամբ ընկերանալու նրանց կակիժներին։

Օրիորդը շարունակում էր։ Ուսուցիչը ելաւ, կռթնեց պատշգամի ճաղերին և լարեց լսողութիւնը։

...«Ի՜նչ մի երկար, փշոտ, խաչակիր ճանապարհ էր— կարգում էր Վարդուհին— նրանք գնում էին գիւղերը, մտնում աղքատութեան մէջ... ուրիշների հետ տանջում էին...»

Այլ ևս չը լսեց։ Տղամարդի մի ձայն՝ ընդհատեց ընթերցանութիւնը և ասաց.

— Սօնա, փակիր լուսամուտը, խոնաւութիւն է ներս գալիս։

Տանուտէրն էր, նա էլ բարձրացել էր լսելու։

Լուսամուտը դղրդիւնով փակեց։

Ո՛րտեղ էր կարդացել այդ բոլորը.— Խելագարներ, որոնք թողնում էին ամէն հանգստութիւն և գնում էին ուրիշների հետ տանջելու...»

Ա՛հ, յիշեց։ Դա մի ուսուցիչ, Զլատով-բատսկու «Խելագար» զրոյցն էր։ Ժողովրդին մարգարիտներ տանող խելագարի պատմութիւնը. մի խելագար՝ խելագարների խմբից ելած։ Խումբը յոգնել էր առաջ գնալուց. մեծ մասը վերադարձել էր. միւսները կորել էին՝ ինչպէս լուղորդներ՝ անեզր և անգնդախոր ծովում, իսկ այդ մէկը, հալածւած, ծերացած, սակայն ձեռքը միշտ իր կրծքի վրայ թագցրած ճշմարիտ մարգարիտների վրայ ունենալով՝ հասել էր նրա պատակին և մեռել էր ասելով— «Այս մարգարիտներ են, որ հանեցի ժողովրդեան ծովի խորքերից... զրանք նրա յարութեան և փրկութեան զրաւականներն են... Արժանի եղէք վերադարձնելու զրանց՝ ժողովրդեան իրան՝ փառքի և յաղթանակի պայծառութեամբ...»

Այո՛, դա «խելագարն» էր, ժողովրդի համար գործող ասպետը, որ չէր կամեցել ան-

շարժ մնալ և միայն խօսքերով բաւականանալ, որ գնացել էր գործելու, գնացել տանջւելու նրանց հետ, նրանց համար և անձամբ փորձելու նրանց կսկիծները, նրանց վշտերը... Նա հալածւել էր, ծաղրւել, յոգնել. բայց իղէալին հաւատարիմ մեռել էր «մարգարիտները» ամուր սեղմած սրտի վրայ...

Մէկէն մի լոյս ցոլաց ուսուցչի մտքի մէջ:

Ռառնալ «խելագար». նրա նման, մի ընկեր, իր նման «խելագար» դառնալ կամեցող մի ընկեր գտնել, սիրել և սիրւել նրանից, միմեանց ձեռքը սեղմել ամրապէս և թողնելով հանգստութիւն, հաճոյանալու ձգտումներ, թողնելով ծրնոց, կին և հանգիստ կեանք—լինել «խելագար»—այդպէս խելագար, բայց միևնոյն ժամանակ կրակ սփռող, գործող ու շարժուն «խելագար»...

Եւ անհ, հետզհետէ պատկերացաւ ուսուցչի առաջ խելագարը իր բոլոր վսեմութեամբ, ուղղաձիգ, հպարտ, աշխոյժ ու խանդով լի, կնճռոտ, խորշումուտ դէմքով... հալումաշ մարմին, յոգնած, փոշոտ, հալածւած լրբերից, ամբոխից քարկոծւած, բայց դէմքը պայծառ, գրեթէ լուսաթաթախ, ձեռքերը ամուր սեղմած կուրծքի վրայ...

Եւ նրա կողքին էլ, ժայռին կռթնած աս-

պետը, որ անդրդւելի ու յամառ, նիզակը ժայռին ցցած՝ մնում է ամբողջ տակ և ոչ ձիւնն ու քամին, ոչ էլ արևն ու խորշակը չեն կարողանում նրան հեռացնել իղէալից. և նա սիրում է, սիրում . ու մեռնում... քարանում իր դրոշի, իր սիրածի կողքին...

Այ՛ո՛, դառնալ «խելագար», լինել ասպետ և յամառ տոկունութեամբ տանել ժողովրդին ճշմարիտ մարգարիտներ, ապրելով նրա մէջ, ընկերանալով նրա վշտերին, գործելով նրա յարութեան և փրկութեան համար...

լանց ցիարգիմ զանազ յո զյանդրմա ցո ցամբ
 մեկճ չո մ քոս քցոցեա ի կոտմ Եայր միո
 ոցոյ մէ ցրնչցոյ յո մնցա յ չո մնկաց յո
 նուցիս ամ մ քիլակի յ յնցանոմ մագն նուոմար
 ոցր ցի նուանագղ . . . նուոմն յո . . . նուոցի յ
 . . . միցրոյ ի ճուցիս ցի . . . վճ
 ամսսա յմնի . . . ցարայմի . . . յամար . . . յի
 միցրիորսն յմսա ցնաեթնուոյոս . . . ամազ . . . մ
 չլն անմ իոյմցոս ցլմնույցարցան ամցանն
 անցմ իոյմցոս ամցմուչի անցմ իոյմնուցիկն
 . . . ցանաթ մանեթնիցի մ մանեթնուցոյ

«ԳՈՒՑՏԵՆԲԵՐԳ» գրախանութում վաճառում
 են հետևեալ գրքերը:

	Բ.	Կ.
Կեանքի տեսարաններ, Քեասիմի	—	50
Երկու եղբայր, Թարգմ. պ. Պոստեանի	—	60
Տարաս բուլբա, Թարգմ. Մ. Աբեղեանի	—	40
Ընտիր պատմութիւններ, Թարգմ. Վ. Փափաղեանի	—	40
Անահիտ. Ղ. Աղայեանի.	—	30
Կեանքը ծովերի խորքում. Լուսկեվիչի Թարգմ. Մալխասեանի.	—	30
Ասի, վէպ. Վ. Փափաղեանի	—	30
Ոյժեր, Ս. Չիլինկարեան և Տ. Ռաշմաճեանի.	—	10
Հասարակական թէօրեաներ, Թարգմ. Սամուելեանի	—	5
Մասուն, Ա. Քալանթարի	—	20
Կօչկակար երաժիշտ. Թ. ռուս. օր. Ն. Ղալումեանի.	—	5
Ակամայ մարդասպան, Թարգմ. Տ. Յովհաննիսեանի.	—	15
Դոռոզ Արմաւենին, Թարգմ. Հ. Ա.	—	5
Դոռոզ Ազգէն, Թարգմանութիւն Հ. Ա.	—	5
Կեանքի գծեր, Ս. Նամայեանի.	—	30
Հրէայ Արնիքը. Թարգմ. օր. Չ. Տ. — Ն.	—	3
Դեանափորի երեխաները. Վ. Կօրոյենկօի	—	15
Մուֆլու, Թարգմ. ռուսերենից Յովհ. Օհանեանի	—	10
Երկրի և երկնքի մասին, Վ. Լուսկեվիչի	—	10
Կեղերիչ (վեպիկ.) Վասի Ի. Ն—Դանչէնկովի	—	10
Դերմանիայի հայ ուսանողութիւնը. Գ. Մելիք- Կարապօղեանի	—	20
Աւազակներ. Չիլիերի	—	15
Ժողովրդի կրթութեան գործը մեղանում. Լ. Սար- գսեանի	—	20

Գերմանական օգնութեան ընկերութիւնները Տաճկա-հայաստանի համար. Կարագօղ	— 35
Անկրկոյթ հողագործ, ուսուրէնից փոխադրեց Լ. Մելիք-Աղամեան	— 7
Հին ցաւ. Լեոն Աղամեանի	— 30
Միւլթարեան Միարանութեան 200-ամեայ յորեւելեանի առիթով. Ա. Ահարոնեան.	— 5
Կոլուսը, թարգմ. Փիլիպպոս Վարդանեանի	— 15
Ռորիզօն. » » »	— 20
Մի անգամ աշնանը. թարգ. Ս. Չահումեանի	— 7
Մելքօն աղային սթօնիան. Յ. Թումանեանցի	— 20
Կեղծաւոր դար, թարգմ. Մ. Վ. Մ.	— 25
Մեր Խաչօն. Գ. Գոօշեանի	— 10
Անպոչ հորթը, թարգմ. Յ. Ստեփանեանի	— 2
Ազգանշան. Վ. Մ. Գարշին.	— 2
Աստժնն թէ մամօնային. Կոմս Լև Տօլստոյի	— 3
Մարդուս շատ հող է հարկաւոր. » »	— 5
Աստուած գիտէ արդարն ու մեղաւորը » »	— 5
Դժոխք. Ճանիկեանի, Չ հատորը.	— 70
Ջրադաշտ, պատկերով. կազմեց Մ. Թամամշեան	— 10
Փոքրիկ թմբկահարը. Ամիշիսի.	— 3
Եասի արկածքներ, թարգմ. Գ. Գոօշեանի	— 10
Լերան աղջիկը, Սպիրի փոխադրութիւն	— 20
Ռոստոմ և Սալմուն, Բալասեանի	— 25
Մակար Չուզրա, Մ. Գօրկիլի	— 10
26 աղամարդ և 1 աղջիկ » » »	— 5
Մտքեր » » »	— 5
Ինչ է երջանկութիւն. Լ. Տօլստոյի	— 5
Կեանքի դասը. Ա. Ահարոնեանի	— 5
Մայրերը » » »	— 15
Խենթը, Վ. Փափազեանի.	— 10
Ճշմարտութիւն, թ. ուսուրէնից Ն. Աթանեսեանի	— 5
Գրքացի ստրուկներ. (պատկեր.) Յ. Եսայեանի	— 5
Էմիլ Զօլա » » »	— 5
Անիւտա » » »	— 3
Թաթախման գիշեր, Լէօի	— 5
Երեք մահ, (պատմութիւն) Լ. Ն. Տօլստոյի	— 10
Արիւն, Ա. Յ. Ասմանի	— 10

Հրաման (պատմութիւն) Է. Նինօզլիլի	— 5
Խղճով դատաստան. թ. ուս. Ս. Մալխասեանի.	— 5
Ուղեցոյց Անի քաղաքի և շրջակայ աւերակաց (ճանապարհ. համար.) Ա. Մ.	— 20
Երկու վէպիկ. I վրէժ II հիւանդապահ աղջիկը. թարգմ. Լ. Մ.—Ա.	— 5
Մի խոստովանութիւն վեպիկ. Գօլ Բուրժէի	— 15
Միսիօնար Հայր Դամիան Վէյստերի կեանքը թ. ուս. Ս. Ա. Է.	— 10
Գրիգոր Զանչեան ուս. մամուլի էջերում Գ. քահ. Միլլատուեան.	— 35
Էվէլինա, Գրիգոր. Արծրունի.	— 50
2 երկաշ և հին ժամանակի պատմութիւններ. թ. Մ. Վարդապետի	— 25
Մահմէտ, Եղիշէ Թովչեանի.	— 7
Բժօրնսօն » » » »	— 10
Հառապման » » » »	— 15
Մեսրոպ մաշտոց » » » »	— 5
Մեծն Ներսէս » » » »	— 10
Սահակ Գարթե » » » »	— 5
Սպանած աղանի. վէպիկ. Նար-Դոս	— 30
Տանտիրոջ աղջիկը վէպիկ. » »	— 20
Խաչակիր մանուկներ. պատմական վէպիկ. թ. Կ Մարտիրոսից.	— 20
2 արև Դարվին թարգմ. Ս. Տէր-Գասպարեան	— 25
Գոմպէի վերջին օրերը, Լօրդ Լիտտօնի, անգլիական ընագրից թարգմ. Յ. Միրզայեան	1 50
Յարութիւն, կոմս Լ. Ն. Տօլստոյի, թարգմ. Տ. Յովհաննիսեանի.	1 50
Փրօսօն կրտսեր և Ռուսէր աւագ, Դօրէի, հաննիս.	1 —
Հեղինէ, երկու հատոր. տիկին Մ. Մարիսեանի	1 75
Խորտակուած կեանք, Լ. Մանուէլեանի	1 —
Յո երթաս, Հ. Սեմկեպիլի, վէպ Ներոնի ժամանակից, լեհերէնից թարգմ. Ս. Լիսիցիան.	1 50
Մարդ եմ, Էբէրսի, թարգմ. Ստ. Մալխասեան	1 —
Խեղճերը, Ահարոնեանի	— 50
Մելանիա, վէպիկ, Չիրվանդաղէի	— 50
Վէպիկներ, » » »	— 50

Նամուս, շիրվանդադէի	1	—
Կրակ, »	—	30
Քասու, երկու մասից,	1	50
Էմմա, վէպ ժամանակակից բարքերից Վ. Փափազ.	1	—
Փարաւունի աղջիկը Գ. Էբէրսի, թարգմ. Գ. Չահ-	—	80
Իշխանն ու աղքատը, Մարկ Տուէնի, Բուզաղեանի	1	—
Լինհարդ և Գերդրուդ, Պետալոցցի, ժողովրդի	1	50
համար, գերմն. թարգմ. Ի. Յարութիւնեան	—	60
Արութիւն և Մանուէլ, Ղ. Աղայեանի, երեք հա.	1	—
Վէթֆիլդի երէց, Գոլդսմիթի, թ. Մ. Բուզաղեան	—	50
Անդրանիկ Գոմնէն, Փիրվանօղլի, թ. Կ. Մարտ.	—	20
Խաչակիր մանուկներ, թարգմ. Կ. Մարտիրոսեան	1	—
Եւայի աղջկերբը, Հուսէի, Ֆրանս. թարգմ. Մ.	—	8
Ոգնիններ, թարգմանութիւն Օ. Մ. Ս.	—	10
Ջարմանալի որդ, թարգմ. Օր. Ն. Ղուլիճանեան	—	50
Խժողոններ, մարդուս մօտ բնակուող կենդանիներ	—	10
րի կեանքից համառօտ նկարագիրներ, թ.	—	50
Լ. Մելիք-Աղամեան	—	10
Երկրի և երկնքի մասին, թարգմ. Կ. Գ.	—	15
Ջրոյցներ բնութեան մեծ և ահեղ երեւոյթների	—	10
մասին, թարգմ. Մ. Տէր-Անդրէասեան.	—	40
Օդը և կեանքը, թարգմ. Ե. Տէր-Յակովբեանց	—	15
Քիմիա, թարգմ. Ա. Մելիք-Ալահվերդեան	—	7
Երկրաչարժ և հրաբոխային լեռներ, թարգմ.	—	30
Լ. Մելիք-Աղամեանց	—	15
Ջրոյցներ հողի մասին, Սամուէլ Բալաղեանի	—	15
Աներեւոյթ հողագործ, թ. Լ. Մելիք-Աղամեան	—	30
Բնախօսութիւն, տարրական դասընթացը, թ. ք.	—	1
Երզնկեան	—	1
Հանրամասաչելի աստղաբաշխութիւն, թ. Տ. Յով.	—	10
» բնախօսութիւն, թ. Գոստ. Գիւլնազ.	—	15
Մեղուններ, Ա. Չիլինկարեանի և Տ. Ռաչմաճեանի	—	10
Էլէքտրականութիւն, Ա. Չիլինկարեանի և Տ.	—	10
Ռաչմաճեանի	—	12
Ոյժեր, Ա. Չիլինկարեանի և Տ. Ռաչմաճեանի	—	30
Մագնիս, թարգմանութիւն	—	—
Կենդանիների աշխարհում, Վ. Լունկեվիչի, թ.	—	—
Լէօ	—	30

Առականը բնական պատմութիւնից. թարգմ.	—	12
Աստղալից երկինքը և երկրագունդը	—	5
Թռչունների աշնանային տեղափոխութիւնը և	—	6
ընի ու ձուի որս, թարգմ. օր. Օհանեանի	—	35
և Լ. Մ.-Աղամեանի.	—	80
Ջուր, 11 պատկերով, Ջ. Գրիգորեանցի	—	1
Նախագիտելիք բուսաբանութեան, պատկերներով, Ա. Քիչմիշեանի	—	1
Համառօտ երկրաչափութիւն, Ն. Մ. Սահակեանի	—	20
Տարրական երկրաչափութիւն, թ. Ջալալեանց	—	20
Պատեօր, Ս. Բալաղեանի և Ա. Բալանթարի	—	1
Վազի մշակութիւնը, Կ. Մելիք-Չահնազարեանցի	—	60
Ուղեցոյց գործնական գինեգործութեան, Կ. Մե-	—	25
լիք-Չահնազարեանցի	—	1
2արբու Դարվին, թարգմ. Ս. Տէր-Գոսպարեան	—	20
Կենդանաբանութիւն և մարդաբանութիւն Հ. Ս.	—	50
Երեմեանի	—	40
Գուհիկը, Փժեչկօյի, թարգմ. Ա. Միթիթարեան.	—	20
Մահմեդի կեանքը, Իրվինգի, անգլ. թ. Փ. Վ.	—	40
2որանն ու նշանածը, Գ. Բարխուդարեանի	—	50
Ոսկի շինողներ, Յշօկէ, թարգմ. Խ. Մարտիրոս.	—	45
Դժբախտ կին, տիկ. Մ. Խատիսեանի.	—	35
Հանրիէտ, Գօպալէի, թարգմ. Լ. Խանազ	—	50
Միքաբ և Սամուէլ, գրեց Խրիմեան Հայրիկ	—	30
Տանձանքի բովից, Բ. Այվաղեանի	—	1
Հիւսիսի Արծիւր,	—	1
»	—	1
Աշոտ Երկաթ, Ա. և Բ. հատ.	—	1
Թոյն, Ա. Աթայեանի	—	30
Չինոց, Ատրպետի.	—	1
Խեւ-Կարապետ, Ատրպետի	—	30
Քօռ-եղիկ	—	60
Կոյր երաժիշտ, Կարալենկօյի, թ. Մուշէ վարդ.	—	60
Ռոստոմ և Ջոհրար, թարգմ. Ս. Գիւլաղեան	—	40
Դատաստանի օրը, Կարալենկօյի թ. Մուշէ վրդ.	—	40
Երդում, Յ. Մալխասեանի	—	1
»	—	1
Միրտ, Էրմօնդ գէ Ամիշիսի, Ֆրանս. թ. Փ. Վ.	—	25
Հոօր Սամսոն, Օժեչկօյի, թ. Ա. Ահարոնեան	—	—
Ասորեայ Հովուերգութիւն	—	40

Բօլ Նաւապետ, Ա. Դիւմայի, Թ. Ճերմակեան	—	70
Խորհրդաւոր կղզի, Ժ. Վէրնի Թ. Մամուրեան 3 մ.	3	—
Ֆէրնանտ, Ա. Դիւմայի, Թարգմ. Տ. Արիիարեան	1	20
Արարսիա կամ Վարժուհին, Սրբուհի Տիւսարի	1	20
Մաթիաս Մանօրֆ, Ժիւլ Վէրնի, Թ. Իւթիւճ.	—	50
Խան-Միրան, գրեց Սէյլան	—	20
Փիլիսոփային աշակերար, Պօլ. Աուրժէի, Թարգ.	1	—
Սարաֆի	1	—
Քամելիազարդ տիկ. Ա. Դիւմայի, Թ. Ատրունի	—	80
Կեանքի տեսարաններ, Քեասիմի	—	50
Մի մանկական հոգոյ պատմութիւն, ոչ մանուկ-		
ների համար, Թարգմ. Տ Վ.	1	—
Երկունք, Թ. Գարու, Ծերենցի	1	—
Թորոս Լեոնի	»	»
Թէոդորոս Ռշտունի	»	»
Ուրանիա. աստղագիտական վէպ, Թ. Հ. Առաք	1	50
Հայրենի հողը, Հանրի Բորդօյի, Հ. Առաքելեան.	1	—
Ջրհուտ Քուչան, (չրէասպանութիւն) Չահրիարի	1	—
Կոտորուած սիրտ, Յ. Սոլովեանի	—	40
Յունօն,	Պ. Պուօշեանի	1 —
Կռուածաղիկ	» » » »	1 30
Յեցեր	» » » »	1 —
Բղղէ	» » » »	1 20
Սկիզբն երկանց	» » » »	1 20
Յուշիկներ	» » » »	1 —
Վէրք Հայաստանի. գրեց Խ Արովեանց	1	—
Յեց, Ուրբայի, Թարգմ Մ. Մատինեանի	—	80
Փեսայ որսողներ, տիկին Մ. Խատիսեանի	—	50
Հազարից մէկը, Ն. Մամիկոնեանի	—	60
Դարօյի ընտանիքը, Ս. Նազարեանի	—	60
Էլզուճա, Մոչխուրարիճէ, Թարգմ. Տ. Փիրումեան	—	45
Խուն-խոր, տաճկահայերի կեանքից, Յ. Ղազար.	—	60
Նունուֆար, ժողովրդական վէպ, Մըշըրֆեանի	—	30
Տիրան և Արփենիկ կամ Սիրոյ ճարակը, գրեց	—	40
Արշ.	—	—
Սիրոյ ուխտաւոր, Իրվինգի, Թ. Յ. Խօջամիր	—	25

Քիւրդ բէկ, հտտոր ա. Մ. Չուտի	—	20
Գիւղական խալիֆայ, Արարատեանի	—	50
Խորտակուած սէր, Յ. Եսայեանի	—	30
Պողարանութիւն, Հ. Մ. Քաջունի, պատկե-		
րազարդ	—	80
Ատամունք, կամ առաջնորդ առողջապահութեան		
դօքտ. Իւթիւճեանի	—	30
Ամուսնացած կնոջ ներկայ դրութիւնը, Թարգմ		
Ռ Յովհաննիսեանի	—	10
Տէրսիմ, ճանապարհորդութիւն, Անդրանիկի	—	75
Երկրագործական անհրաժեշտ գիտելիքներ, Գ.		
Ղազարեանի	—	50
Կոլումբոսի առաջին օրերը նոր աշխարհում, Հ.		
Չահաղիկի	—	15
Չամխու աղէտը, ժողովածու	—	20
Փոքրիկ ձեռնարկ գործնական տնտեսութեան,		
փոխ. Ս. Պալասանեանի	—	50
Ուղղեցոյց գործնական շերամապահութեան, Կ.		
Մելիք-Չահնազարեանցի	—	40
Փորձանքների բժկարան, Բրօքերի Թարգմ. Ս-		
հանեանի	—	20
Դպրոցական առողջապահութիւն, բժ. Վ. Արծ-		
րունի	—	50
Մոմագործութիւն արդի յառաջադիմութեանը		
մէջ, Հ. Գրիգորիս Վ. Գալէմբարեանի	—	25
Գործնական արուեստախօսութիւն, Հ. Եփրեմ		
Վ. Չազրճեանի	1	—
Տարերք բնագիտութեան, Ղուկայ Վ. Տէրաբեանի	2	—
Դադանիք և արուեստ մողութեան, Յ. Գասար-		
ճեանի	1	50
Փորձնական բնագիտութիւն կամ ֆիզիքա, Հ.		
Բարսեղ Վ. Նուրիճեանեանի	2	—
Տարվինականութիւն կամ տեսակց և մարդուս		
ծագման խնդիրը, Հ. Ս. Երեմեանի	—	40
Նեղ և խոնաւ բնակարանների մասին, Հ. Առա-		
քեայեանի	—	10
Ամուսնութեան զարգացումն, Թարգմ. Ղալայեան	—	20

Առևտրական տնտեսական աշխարհ, Թուխմանանի	1	50
Բամբակի մշակութիւնը, Միրզայեանցի	—	20
Արուեստարանութիւն կամ շտեմարան գիտելեաց, հայր Քաջունի	1	50
Ամուսնութիւն, Բժ. Վ. Արծրունու, պատկերներով	—	75
Մարդը և իւր ցեղը, Ալբրէխտի, Թարգմ. Նազիկեանի	—	50
Կենդանաբանութիւն, 480 նկարներով, հայր Մէնէվիչեանի	2	—
Բոսաբանութիւն, 273 պատկերներով »	2	—
Հանրաբանութիւն, 82 » » »	1	—
Մեղուարուծութիւն, նկարներով »	—	50
Բնախօսութիւն, Թարգմ. Ա. Ազապեանի, պատկերներով	—	70
Բնական պատմութիւն, պատկերներով, Ն. Տաղաւարեանի	4	—
Մանրէաբանութիւն, պատկերներով »	1	—
Առողջապահութիւն, » » »	2	—
Տարուինականութիւն, պատկերներով, Ն. Տաղաւարեանի	—	30
Ծննդական գործարանը, » » »	—	60
Կենդանական կամ բուժական մագնէտիսմ, Թ. Փարամազ	—	15
Ծաղկի պատուաստումն, ձեռնարկ, սարկ. Ալխազեանի	—	5
Տնային բժշկարան, ակադեմիկ Թարխանովի, 104 պատկերով	1	—
Գաղտնիք բնութեան, Ա. Հայկունու	—	50
Գործնական խրատներ երեխաների կրթութեան համար, Թարգմ. Ա. Արասխանեանի	—	30
Կիրականօրեայ հանգստութիւնը և նրա նշանակութիւնը, Բժ. Զարգարեանցի	—	30
Դաստիարակութիւն և ժառանգութիւն, Թարգմ. Ս. Մ.	—	60
Առողջապահութիւն և տաժումն ասաջին մանկութեան	—	40
Կանանց ներկայ դրութեան մասին, Թ. Կասեանի	—	15

Աղջիկը, առողջապահական և բարոյական էտիւզ, պատկերներով, Վ. Արծրունու	—	60
Հիւանդին բարեկամը, Ս. Յակովբեանի	2	—
Գաղտնիք կանանց, Յով Անուն., Թարգմ. 400 տարուայ ձեռագրից.	—	20
Դիֆտերիա կամ վարակիչ բկացաւ, Բժ. Ն. Տէր-Իսահակեանի	—	5
Կեանքը ծովերի խորքում, Թարգմ. Ստ. Մալխասեանի.	—	30
Ասպետ. վէպ Վ. Փափաղեանի	—	15

Դիմել. — Тифлисъ. Книжный магазинъ
„Гуттенбертъ“ Г. И. Галустянь.

Գումարով գնողներին գիշումով: Յանկացողներին
վերոյիշեալ գրքերից կարելի է ուղարկել վերադիրով եթէ
կանխավճար ստացի:

Дозволено Цензурою. 20 Ноября 1903 г. Тифлисъ.

7442

7443

7444

7445

7446

7447

10-72

2013

